Latgalīšu volūdys skanis i burti

Lidija Leikuma,
LU HZF Baltu valodniecības katedra

„Vosoruošona“ — Rogovka, 16.08.2017

LTG — latvīšu volūdys paveids

- Latvīšu rokstu volūdai ir diveji zori:
  — latvīšu literaruo volūda
  — latgalīšu rokstu ci // voi literaruo volūda

- *Puorlīkam itū tautysdzīsmi latgaliski!*

Kas no dzērves gara kakla,
Ja zīlīšu nenēsāja?
Kas no brāļa labas slavas,
Ja māsiņu nicināja?

Svareiguokuos LTG gramatikys

● Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. 1810.
● Grammatyka Inflansko-Łotewska krótko zebrana dla Uczących się Języka Łotewskiego. w Wilnie, 1817.
● Gramatyka Inflantsko Łotewska dla uczących się Języka Łotewskiego ułożona przez Tomasza Kossowskiego plebana Liksnieńskiego. Ryga, 1853.
● Kambala Stanislavs. Latwišu woludas gramatika latgališu izluksnê. Etimologija. Rezeknê, 1921.
● Trasuns Francis. *Łatvišu vołudas gramatika del łatgališim*. I izd. Reiga, 1921.
● Strods Pīters. *Latwìšu wolùdas gramatika latgalìšim*. Rēzekne, 1922.
● Strods Pīters. *1904.–1924. Myusu roksta breiveibas jubilejā ortografijas projekts*. Rēzekne, 1924.
● Eisuļs Aleksandrs, Silinīks Juoņs. *Latgalīšu volūda (Etimologija)*. Novosibirska, 1928.
● Zeps Francis. *Praktiska latgalīšu gramatika pamatškolom.* Rēzekne, 1929.
● Strods Pīters. *Pareizraksteibas vōrdneica*. Rēzekne, 1933 (i cyti izdavumi).
● Daškeviča Vera. *Latgalīšu volūdas gramatika*. Mōceibas grōmota napylnai vydsškolai. 1. d. Fonetika un morfologija. Pīktō klase. Moskovā, 1936.
● Bukšs Miķelis, Placinskis Juris. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica*. [München]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1973 (2 izd.).
● Cibuļs Juris, Leikuma Lidija. *Vasals! Latgaliešu valodas mācība*. Rīga, 2003.
● Nau Nicole. *A short grammar of Latgalian.* LINCOM GmbH, 2011.

Ontona Skryndys gramatika (1908)

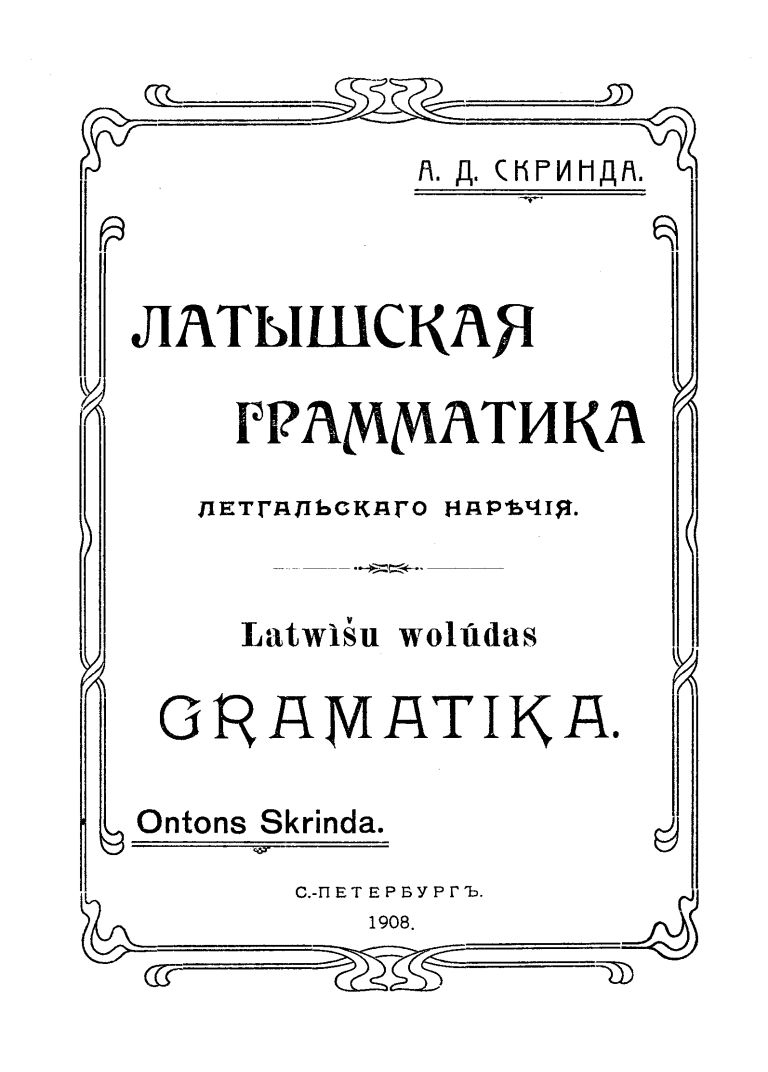
А. Д. СКРИНДА.

ЛАТЫШСКАЯ ГРАММАТИКА

ЛЕТГАЛЬСКАГО НАРѢЧІЯ.

Latwìšu wolúdas

GRAMATIKA.

Ontons Skrinda.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

1908.

O. Skrindas ***Latwìšu wolúdas gramatika*** (1908)

1. Pirmais pilnīgākais mēģinājums raksturot latgaliešu valodas skaņu sistēmu, galvenās to mijas / pārmaiņas un atšķirības no lejslatviešu resp. Vidzemes un Kurzemes latviešu valodas.

2. Centieni formulēt „saskaņas likumu“ resp. rādīt iepriekšējās zilbes izrunas atkarību no nākamās, kā arī atspoguļot skaņu (un zilbju) mīkstu un cietu izrunu.

Dialektaluos atškireibys i jūs vīta normātā raksteibā

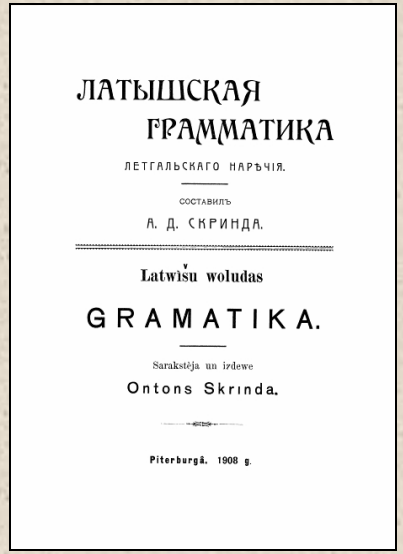

ЛАТЫШСКАЯ ГРАММАТИКА

ЛЕТГАЛЬСКАГО НАРѢЧІЯ.

СОСТАВИЛЪ

А. Д. СКРИНДА.

Latwīšu woludas

GRAMATIKA.

Sarakstēja un izdewe

Ontons Skrinda.

Piterburgâ. 1908 g.

	Wínskaitlis.	Daudzskaitlis.
Pyrmajs lùc.:	puk-**e** цвѣтокъ	puk-**es** цвѣты
Utrajs „	puk-**es** цвѣтка	puk-**iu** или puč-**u** цвѣтовъ
Trešajs „	puk-**ei** цвѣтку	puk-**em** цвѣтамъ
Caturtajs „	puk-**i** цвѣтокъ	puk-**es** цвѣты
Pìktajs „	puk-**ê** въ цвѣткѣ	puk-**ês** въ цвѣтахъ
Sastajs „	puk-**e**! цвѣтокъ!	puk-**es**! цвѣты!

Примѣры: вмѣсто sird-is, sirdî, sirdim, sirdîs—говорятъ: sird-es, sird-ê, sird-em, sird-ês.

Вмѣсто: upe, upes, upê, upês—говорятъ: ups, upis, upî, upîs.

Skolas Dorzs (1. izd. 1909)

„Leiksnas, Kolupa un Vorkovas draudzes izaškir sovâ voludâ..

kó, kóds – kai, kaids

Kolna ļaužu izlukšnes sovaidibas

- **Bolviši un viļakiši:**

Gouja, couri – Gauja, cauri

- **Preiļûs un Vydsmužâ (Galàni):**

Par vacu naud.

Ä(ia)s' zynav' daudz' vysuvysaid pòrsok..“

F. Trasuns par latgalīšu rokstu volūdys pamatu (1909)

„Kolna ļaužu teiro izluksne

(: Lejas laužu teiro izluksne)

Kai Ludzas aprinkî zvergzdiniši,
tai runoj kolna ļaudis vyscauri
nu Ļandskoronas, por par Ludzu un
Rezekni, leidz Varakļonim;
nu Malnovas un Bykovas
leidz Dinaburgai un Kroslovai.“

Marta Rudzīte. Darbi latviešu dialektoloģijā (2005)

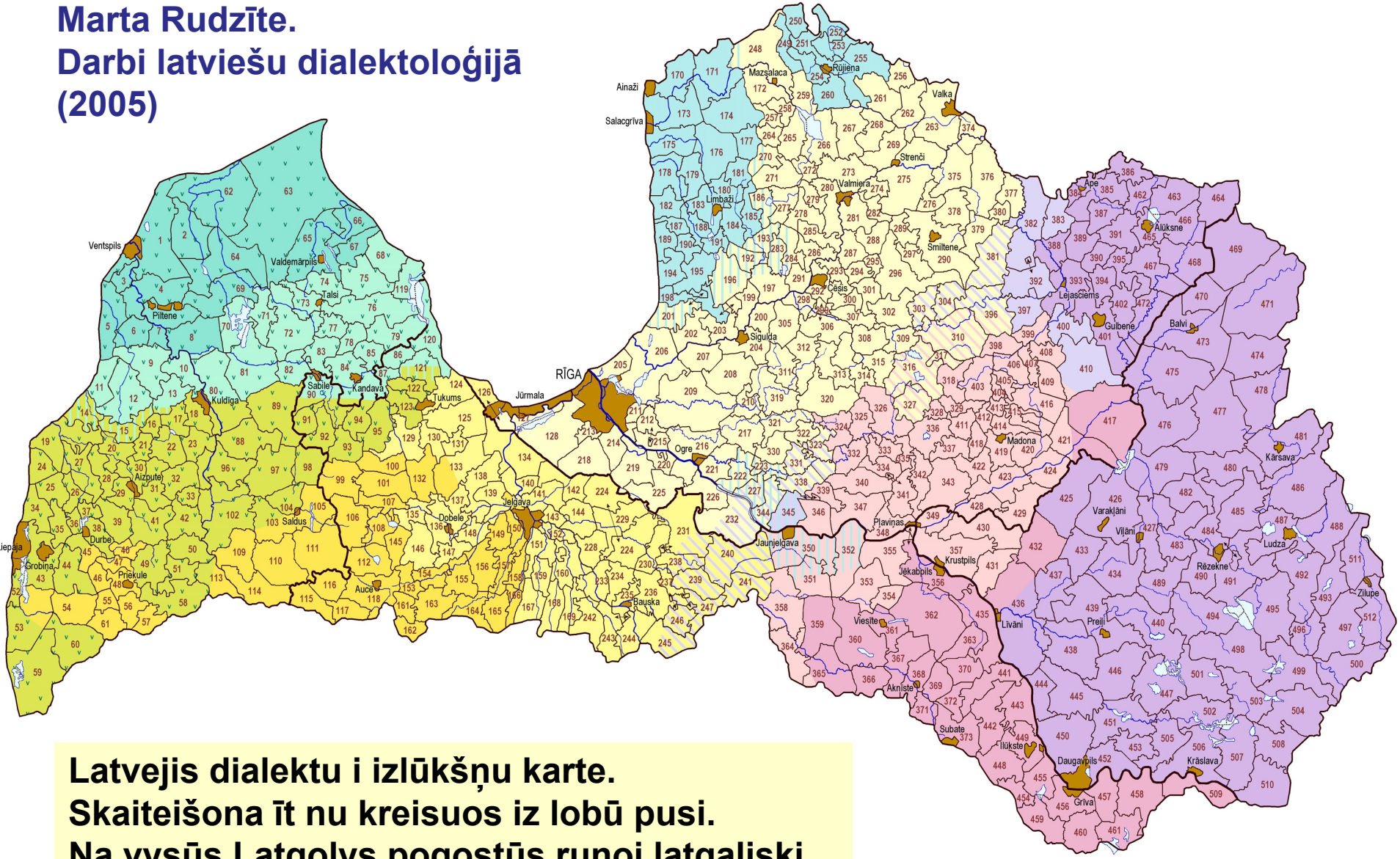

Latvejis dialektu i izlūkšņu karte.
Skaiteišona īt nu kreisuos iz lobū pusi.
Na vysūs Latgolys pogostūs runoj latgaliski.

Pyrmmocibas grômota

LOBÒ SÀKLA

Pyrmò dalia.

Sastateja Ed. Kozlowskis.

Utrajs izdawums izlobots un papildits.

Rezeknê.
Izdewia «Drywa»
1918 g.

Rokstus spidia «Dorbs un Ziniba».

Eduarda Kozlovska gruomota školai. Beja sastateita trejuos daļuos; dalis drukuotys pa vairuok reižu.

Uz školu.

Man sen jau gribejos tikt školâ. Muns draugs Meikuls jau mocejos. Kòtru reitu ar grómotom gója jis nu sàtas uz školu. Es ari gribeju byut par taidu pat gudru, kai Meikuls, kurs daudz ku stosteja par mocešonus. Pi jo beja diwi grómotas: wina ar bildem un ùtra bez bildem. Jis moceja apstostit par kotru bildi sowâ gròmotâ un rekinoja leidz symtam. Man tik bais beja runot ar školotoju. Draugs stosteja, ka školotojs asut liuti bórgs un par slyktu izaturešonu un slynkošonu pamatut bez azaida. Ilgi es lyudzu sowus dzymdynotojus syutit mani školâ, bet ji man teicia, ka asmu par mozu, lai paskraidu wel winu wosoru, tad syutišut školâ. Trejs puiškyni nu myusu solas lasejos ìstot školà uz nokušo rudenia, un mes jau aiz laika sapniojom par tù laimi, kura myusu sagaida.

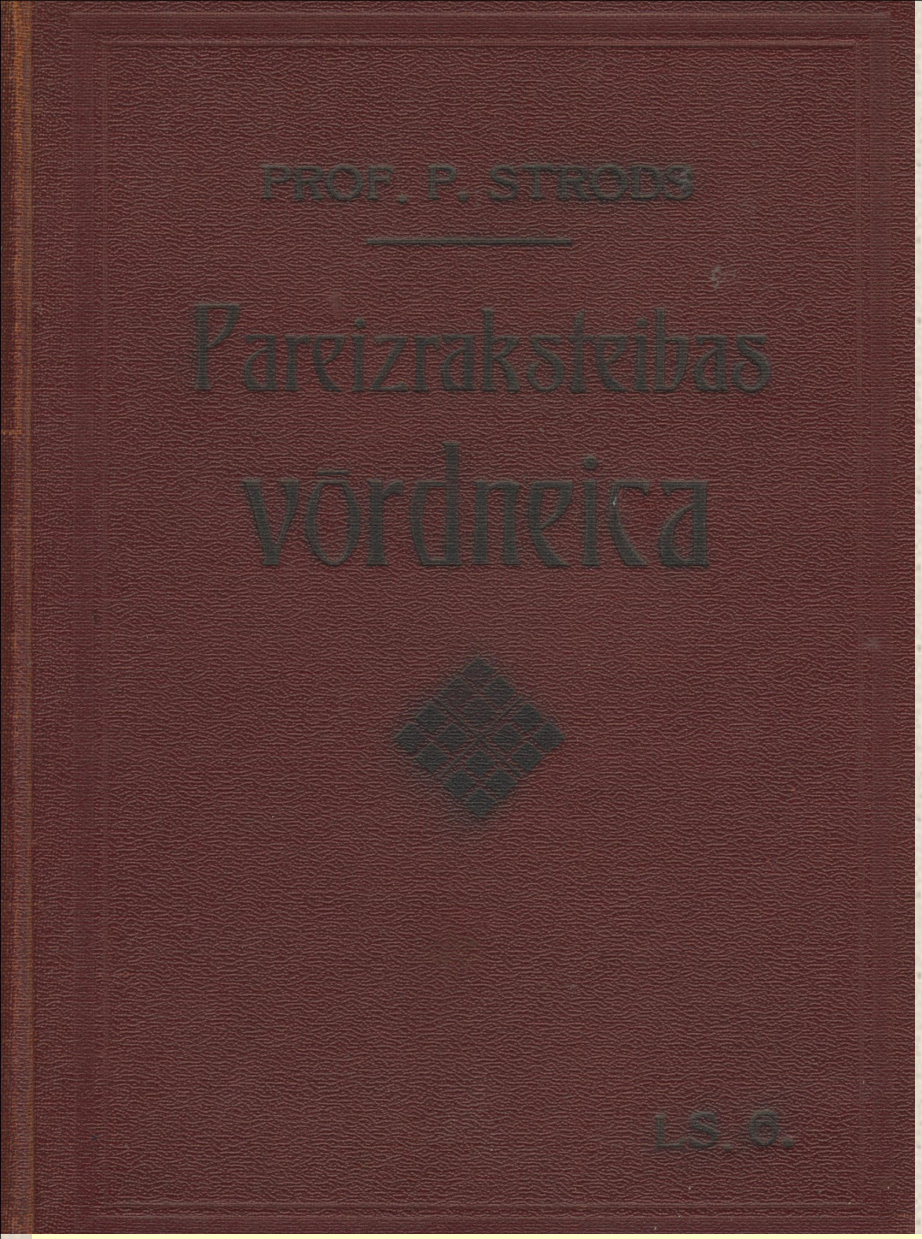

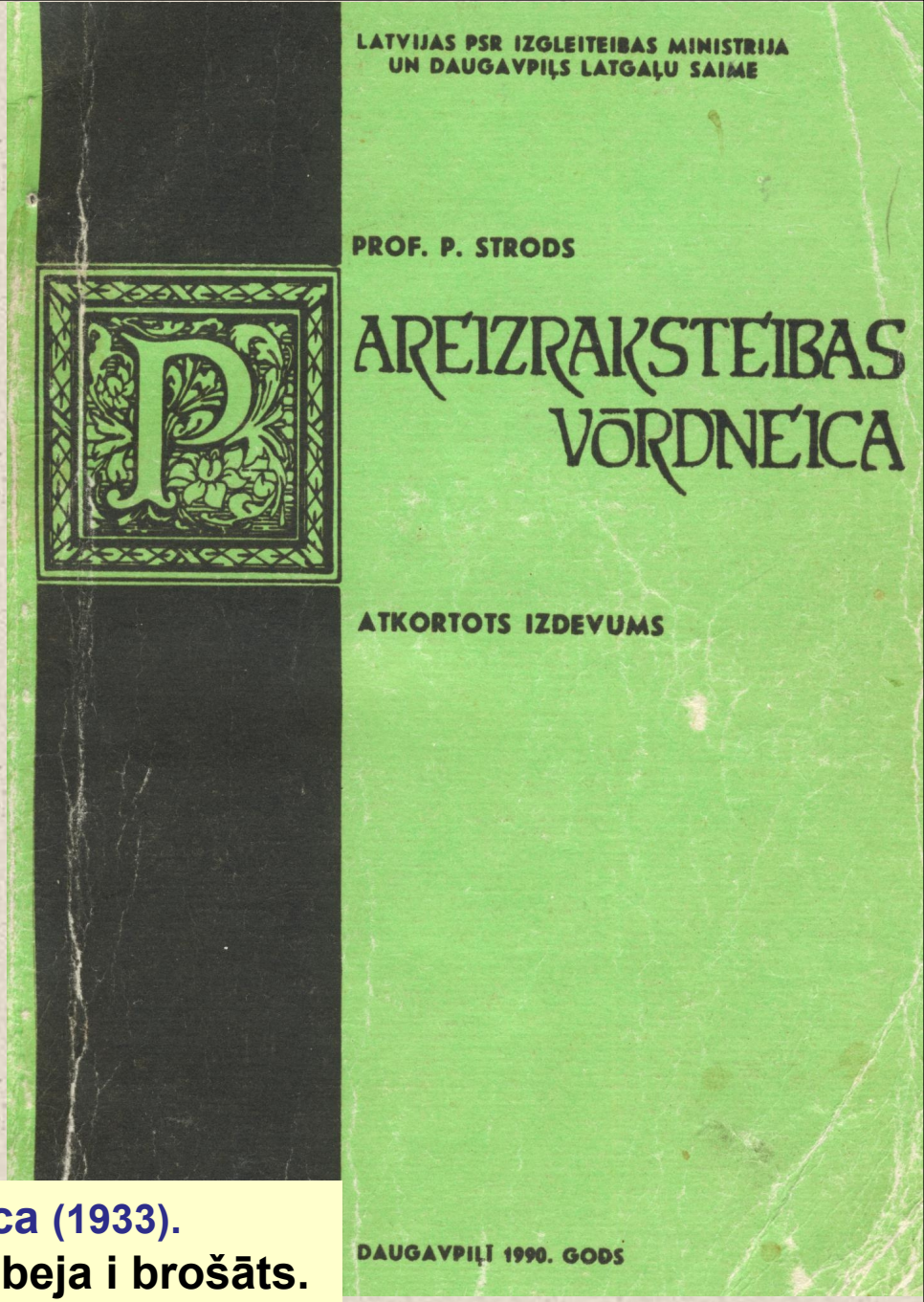

Pīters Strods. Pareizraksteibas vōrdneica (1933).
Pyrmajā attālā — „glaunais“ izdavums; beja i brošāts.
1990. g. vuordineica nu jauna nūdrukuota Daugovpilī.

P. Stroda „Pareizraksteibas vōrdneica“ (1933)

17. Vītnīku vōrdu lūceišona

Vīnskaitlis

N.	es,	tu,	jys,	jei
G.	manis,	tevis,	jō,	jōs
D.	maņ,	tev,	jam,	jai
A.	maņi,	tevi,	jū,	jū
L.	manī,	tevī,	jymā,	jamā

Daudzskaitlis

N.	mes,	jyus,	jī,	jōs
G.	myusu,	jyusu,	jūs (jū),	jūs (jū)
D.	mums,	jums,	jim,	jom
A.	myusus,	jyusus,	jūs,	jōs
L.	myusūs,	jyusūs,	jymūs,	jamōs

42. Svešvōrdu raksteiba

Vōrdi, pajimti nu svešom volūdom, jōroksta tai, kai vini rokstomi jaunajā videjōs izlūksnes ortografijā, t. i. **navys ar „z“, bet ar „s“.** Taipat **jōroksta** viņūs golūtnes **„isms“, bet na „izms“**; pīm.: socialisms, racionalisms, sistema, sekunde, sekcija, simptoms, satira, sarkasms, evolucionisms, seminars, stils u. t. t.

„**Net**“ navar lītōt, jo jys ir cēlīs nu pūļu — „**navet**“.

„**Kaut**“ vītā var lītōt „**kot**“ vai „**koč**“.

„Pareizraksteibas vōrdneicas“ (1933) gramatikys dalis „pavuiceišonys“…

f) Jo kōrtas skaitļa vōrds ir apzeimōts ar ciparim, tad pēc pādejō cipara jōlīk punkts — cytaidi byutu jōskaita kai pamata skaitļa vōrds, pīm.: Tyukstūša deveni simti divdesmit ūtrais gods, pīktais septembris = 1922. g. 5. sept.

Kas atsateic uz divskaņu «uo», «ie» un «iu» litošonu, josoka, ka byutu piļneigi pareizi šos divskaņas ivest, tys ir byutu piļneigi pareizi, jo mes raksteitu: bruoļs, muote, kuoja, muoja, struoduot, buols, kuortuot, pierkt, cierst, iert, šliukt, kliut un t. t.

P. Strods „Redaktora pīzeimē“ žurnalā „Zīdūnis“ (1929. g. 7. nr.) viertej, kū tuo laika ltg pareizraksteibys kūpieji gribēja i cik daudz nu īdūmuotuo varēja realizēt. Sabīdreibys konservativismys beja styprys i tūlaik…

Ivarojut tumar, ka pret šaidu raksteibas veidu byutu roduses porok lela braka, topec šus imeslu deļ taids raksteibas veids natyka pijimts. Ceresim tumar, ka pec godim laikam gon i šom divskaņom nabyus pretiniku un tod tikai vares jos ivest myusu pareizraksteibā.

Pīters Strods par ltg pareizraksteibys vaicuojumim 40. godūs: meikstī leidzskani ..

Teksts nūdrukuots 1944. g. avīzē „Latgolas Bolss“ i „Rokstu krōjumā latgaļu drukas aizlīguma atceļšonas 40 godu atcerei“ (367. lpp.)

Pats sarežgeitōkais tūmār palīk jautōjums, kaidūs gadejumūs meikstynōt leidzskaņas? Mums tōs ir pusleidz meikstas šaidūs gadejumūs: infinitivā, pīm., *runōt'*, *meklēt'*, *barōt'* u.t.t. Tad tōs ir pusleidz meikstas ūtrā personā tagadnes laikā un ūtrā personā pavēles izteiksmē, pīm., *nes'*, *ved'*, *sauc'*, *klīdz'*, *dūd'* u.t.t. Pēc tam substantivūs veirīšu un sīvīšu kōrtas, prūti, 4. un 5. lūceišonā, pīm., *brōļs'*, *rudiņs'*, *ōzs'*, *brīds'*, *sirds'*, *nakts'*, *klēts'* u.t.t.

Jamūt vārā, ka vysu pusleidz meikstū leidzskaņu apzeimēšona rokstā tū dora pōrōk raibu un pošu raksteibu ļūti apgryutynoj, ortografijas komisija pījēme šaidu lāmumu: izrunā dažōs formōs vysas leidzskaņas ir voi nu cītas voi meikstas, bet raksteibā vīnkōršeibas dēļ meikstynojamas tikai »ļ« un »ņ« vysūs gadejumūs ar komatim, pīm., *smeļt*, *škeļt*, *veļt*, *ļaut*, *nūtaļ*, *šņūre* u.t.t. Bet ari šūs leidzskaņu burti nav jōmeikstynoj tymūs gadejumūs, kod tī stōv īprīkš meikstom patskaņom (e, i) un ar tom sastōda vīnu ziļbi, pīm., *likt*, *līgt*, *cēle*, *nest*, *mēle*, *mele* u.t.t.

.. -ier-, ē, ie

Atteiceibā uz divskaņu »ie« jōsoka, ka byutu ļūti dereigi tū īvest, bet ari šeit ir sovi »bet«. Darbeibas vōrdūs gon tū vīgli nūteikt, prūti, jo, pīlīkūt cītōku golūtni, sakne nasamaina, tod ir divskaņa »ie«, pīm., *pierkt-pierkdams-pierkts-pierktu* u.t.t. Substantivūs jau gryušōk nūteikt līdzīgonas lykumu, pīm., *piersts, vierve, škiersts, pierts* u.t.t. Prūtams, varātu gon tū nūteikt tai, ka videjā dialektā šymūs gadejumūs ir »i«. Bet tys byus vīgli sameklejams tim, kas videjū dialektu pōrvolda. Bet ir vēļ vīna parōdeiba, kas ari ar videjō dialekta paleidzeibu nav nūsokoma, prūti, darbeibas vōrdim trešajā konjugacijā napabeigtajā pagōtnē 1-jā un 2-jā personā »ē« pōrsavērš par »ie«, pīm., *cieļu, cieli, smieļu, smieli,* kai ari substantivu daudzskaitļa genitivā saknes »ē« pōrsavērš par »ie«, pīm., *spieļu, mieļu, dieļu* u.t.t. Tai pat vōrdūs, kas pōrjimti nu videjō dialekta, plotais »ē« teik izrunōts kai »ie«, pīm., *vēsture-viesture, vēstule-viestule* u.t.t. Redzim, ka divskaņas »ie« līdzīgona nav tik vīnkōrši nūsokoma, kai dažam lobam tys izalīk, un tōpēc ortografijas komisija ari šū skaņu ir pījāmuse apzeimēt ar »ē«.

M. Bukšs
un J. Placinskis

LATGALU GRAMATIKA

un pareizraksteibas vōrdneica

M. Bukšs un J. Placinskis

Latgaļu volūdas

GRAMATIKA

un pareizraksteibas

VŌRDNEICA

ONTONS KŪKOJS

SOVĀ SAIMĒ

ONTONS KŪKOJS

SOVĀ SAIMĒ

DZEJA DZYMTAJĀ VOLODĀ
1970.—1990.

LATGOLAS KULTURAS CENTRA IZDEVNICEIBA
RĒZEKNE 1990

Jurs Cybuļs, Lideja Leikuma

LATGALĪŠU ĀBECE (lementars)

1

Aleksandrs Garaņčs

PAVASARS

Čyvynoj zvierbuleits zorā,
Atlidoj stradeni borā –
Pavasars!

Sauleite, mameņa, gluosta,
Zeileite, žubeite stuosta –
Pavasars!

Pumpureņš sauleitē smaida,
Jiereni zuoleitis gaida –
Pavasars!

Siermgaļvis sauleitē sylduos,
Acis ar osorom pylduos –
Pavasars!

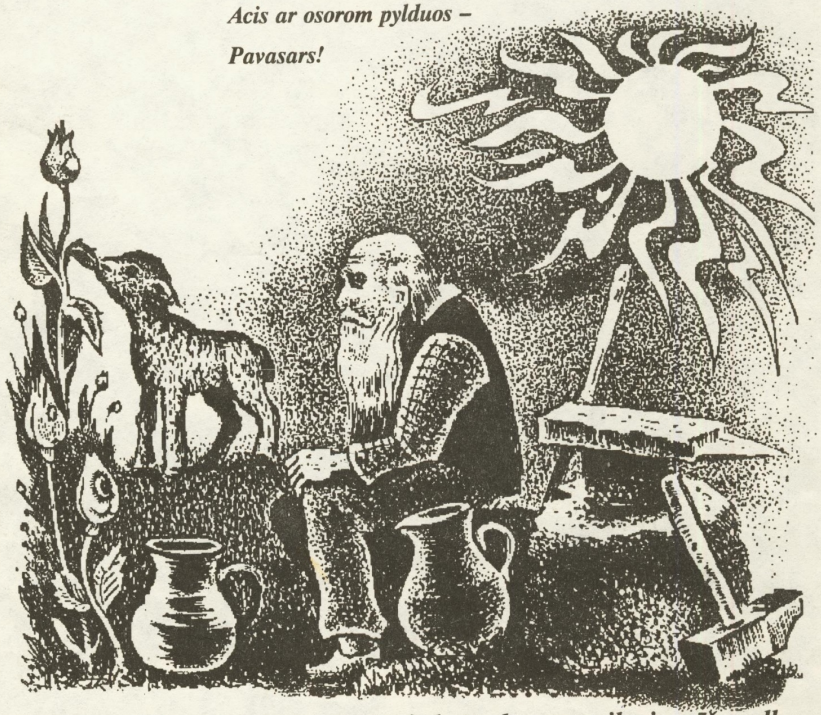

? *Kurs nu putnim* **čakstynoj, čyvynoj, krāc, krauc, sviļpoj, grīž, valk, dzīd, žadzynoj, klabynoj, brāc, raud . . . ?**

Lidija Leikuma

Latgalīšu volūda
1

Intensīvā mācību kursa materiāli

Sanktpēterburgas Valsts universitāte
2003

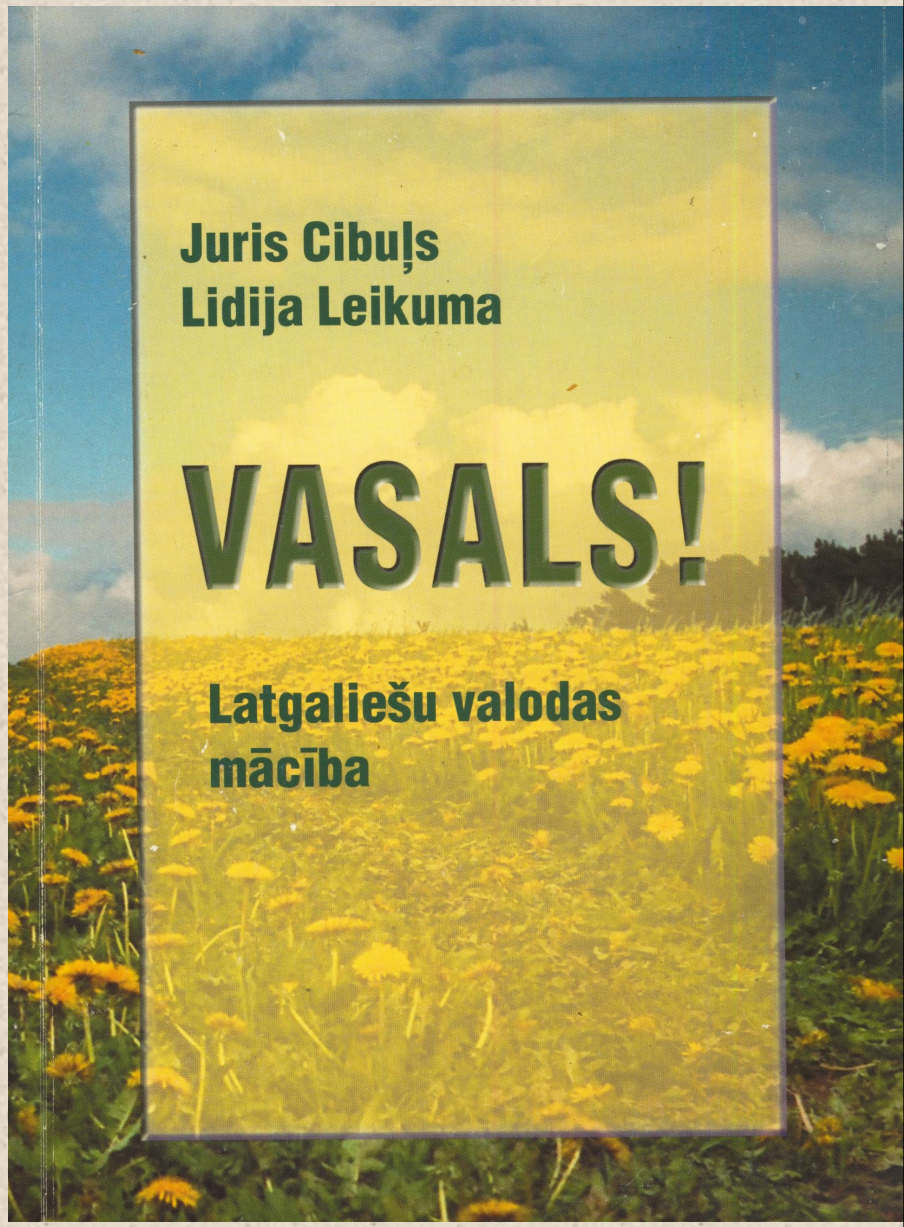

SANDRA ŪDRE » JUONS RYUČĀNS

AIZLAUZTAIS SPAITS

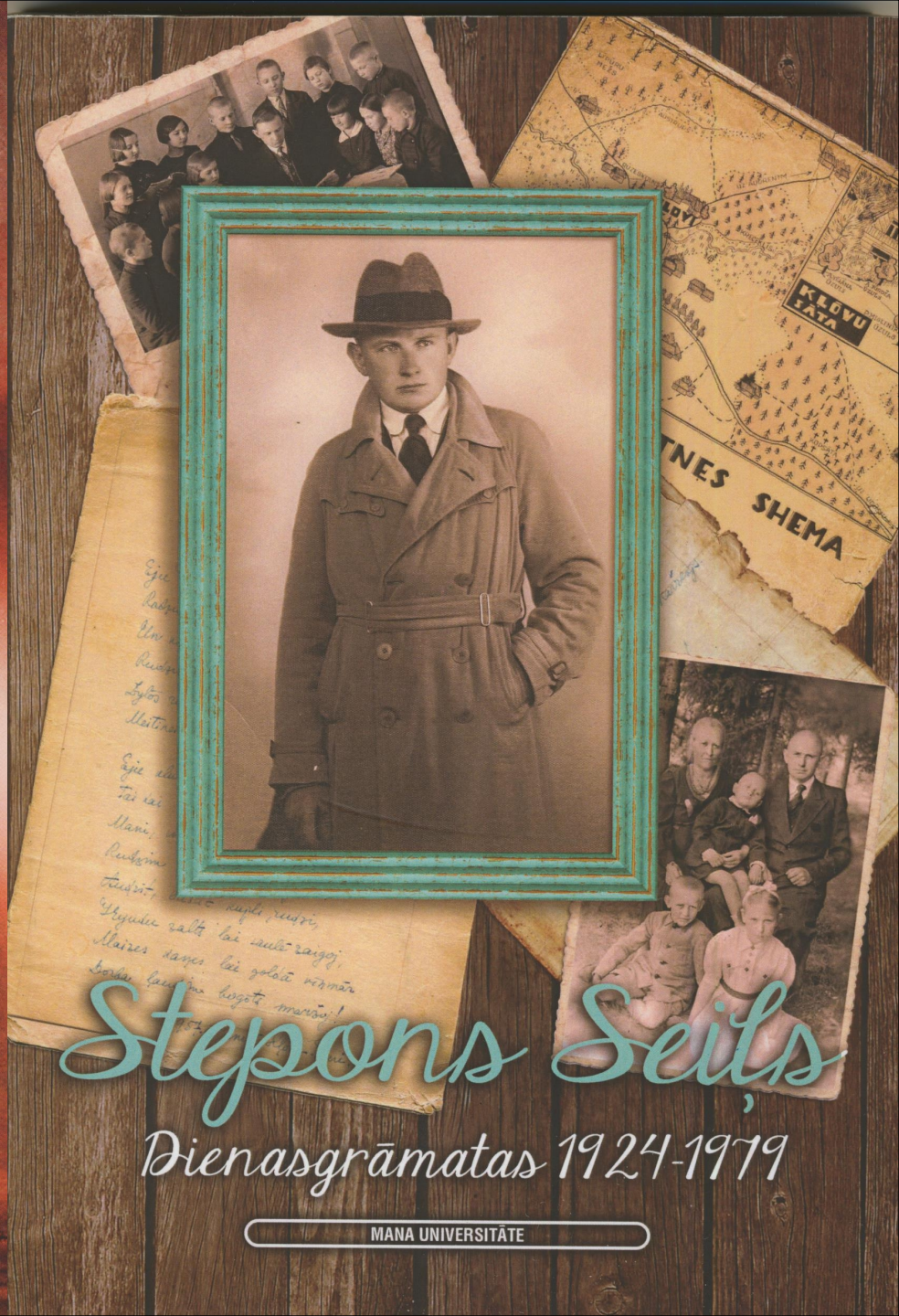

Stepons Seils

Dienasgrāmatas 1924-1979

MANA UNIVERSITĀTE

Kulturviesturyskuo romana „Aizlauztais spaits“ fragments

Pa durovom uorā tykušūs apsuove solta zīmeļa vieja šaļts, bazneicuoni, kai nu sylta muotis kliepa izarausuši, otkon palyka par kasdīnys klopotu nūkomuotim ļaudim – kai vysi soluoni. Tim, kas steidzēs mudruok, iz sabyrušūs kļova lopu sleidēja i iz akmiņu pakuopīņu metēs kuojis, tys izavēre piec bazneicys muotiškys piersta pagrazeišonys – nu i dzeivojit bez muna paleiga, ka poši gudri! Saule mīdze acīs kai aptrokuse, laikam partū ka sova golvonuo dorba – pat pīsiļdeit dīnysvydā – rudiņa dzastrumā vaira naspēja. Maris saime, nasavārdami iz vajadzeibu izstaiguot tiergu, tūmār nasasteidze. Piec kasdīnys parāda jī tūmār beja mīškuoni, partū praktiskuos līituos sovaižuok sprīde.

Puorsorguošona

Latgaliešu **literārās** valodas lietotājiem der būt mazākiem savas t. s. *babenis / dzeda* runas „patriotiem“, vēl jo vairāk apstākļos, kad tā nav kāda viena noteikta pagasta izloksne paaudzēs (*vasal**y***, *vacuok**īs***, *lob**ej**am*, *moz**oi**ks*, *turēj**e***, *gr**y**b*, *las**ē**t* — *las**ē**ja* — *las**ē**s*, *t**ī**m*, *lop**uo**m*, *muokslenīks, s**uv**ans* i tml.).

Mozuok gudreitīs ar jaunvuordim! (*ūmeigs aiztveikums* ‘akūts iekaisums’, *apkolpys leidzīņs* ‘apkalpošanas līmenis’, *pošvolda īstate* ‘pašvaldības iestāde’ i tml.).

Par latgalīšu volūdys alfabetu

- Rakstības pamatā ir latīņu alfabēts, kas papildināts ar diakritiskām zīmēm. 18.–20. gs. tekstos izmantoti poļu grafikas elementi (grafēmas *ć*, *ń*, *ś*, *ź*, *ł*, *ż*, burtkopas *cz*, *sz*, *rz*, divskaņi *ay*, *ey*, vēlāk *aj*, *ej*, burts *i* kā iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājums).
- Mūsdienu grafiskā sistēma sākusi veidoties 20. gs. sākumā. Alfabētā ir 35 burti: Aa, Āā, Bb, Cc, Čč, Dd, Ee, Ēē, Ff, Gg, Ģģ, Hh, Ii, Yy, Īī, Jj, Kk, Ķķ, Ll, Ļļ, Mm, Nn, Ņņ, Oo, Ōō, Pp, Rr, Ss, Šš, Tt, Uu, Ūū, Vv, Zz, Žž.

Grafiskī leidzekli

- Diakritiskās zīmes tiek izmantotas patskaņu garuma (¯), līdzskaņu mīkstuma (,) un šņāceņu (ˇ) apzīmēšanai. Grafiski netiek šķirti šaurie un platie *e*, *ē* (*zemeite* [z´äm´eit´ä]). Fonēmas /i/ variantu pēc cietajiem līdzskaņiem apzīmē ar burtu *y* (*vysta*). Grafēma *ō* kādu laiku lietota divskaņa /uo/ apzīmēšanai.

Meikstūs leidzskaņu apzeimuošona

- Ltg mīksto līdzskaņu atspoguļošana rakstībā nav konsekventa: diakritiskā zīme tiek pievienota tikai grafēmām *ļ*, *ņ* (tagad arī *ķ*, *ģ*), tāpēc liela daļa mīksto līdzskaņu rakstībā paliek neapzīmēti (vārda beigās un citu līdzskaņu priekšā, sk. piemērus tālāk).
- *l* un *n* mīkstā izruna tiek rādīta tāpat kā latv. lit. val.: *ceļt* [c´äl´t´], *stuņde* [stun´d´ä].
- Mīkstums atsevišķi netiek apzīmēts priekšējās rindas patskaņu priekšā, jo šai pozīcijā nevar būt cieto līdzskaņu.

Meiksts leidzskaņs izrunā

Lietvārdos:

- ar -*is: kraukl*is, bet: *bolūd*s, *kuo*ss, *la*ss, *luo*cs, *pakau*ss, *pui*ss, *vie*zs
- vsk. gen.; dsk. nom., akuz.: *a*st*i*s, *eg*l*i*s, *mē*l*i*s, *patma*l*i*s, *si*l*i*s, *z*eil*i*s; *ūdz*en*i*s
- *i*-c.: *nak*ts, *plauk*sts, *puok*sts, *tuo*ss

Verbu formās:

- nenoteiksmē: *brauk*t, *kuo*st, *mozguo*t;
- nāk. formās: *tu au*ss*i*, *jis brauk*s, *nosuo*s
- tag. 2. pers.: *tu sau*c, *brau*c, *jau*c u. tml.

Raksteibys / izrunys „gryutumi“

Zylūs azaru zeme

Kod atīt vosora, mes braucam ekskursejā pa Latgolu. Latgolā ir cīši daudz azaru, deļtuo jū sauc par zylūs azaru zemi. Leluokī azari ir Rāzna i Lubuons. Vysvairuok solu ir Eša azarā. Dziļuokais azars ir Dreidzs. Nu putna liduojuma jis izaver kai zyrgs, kurs skrīn. Vīns azara gols ir pi poša Sauliskolna.